

LUND UNIVERSITY

Trons visualisering. Dalby kyrkas västparti under äldre medeltid

Nilsson, Ing-Marie

Published in:

Locus Celebris. Dalby kyrka, kloster og gård

2012

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Nilsson, I.-M. (2012). Trons visualisering. Dalby kyrkas västparti under äldre medeltid. I S. Borgehammar, & J. Wienberg (Red.), *Locus Celebris. Dalby kyrka, kloster og gård* (Vol. 28, s. 217-236). Makadam förlag.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

LOCUS CELEBRIS

Dalby kyrka, kloster och gård

REDAKTÖRER

STEPHAN BORGEHAMMAR & JES WIENBERG

Utgiven i samarbete med

Centrum för Danmarksstudier

vid Lunds universitet

MAKADAM FÖRLAG

2012

LOCUS CELEBRIS · ISBN 9789170611162 · excerpt

© author, Makadam Publishers & Centrum för Danmarksstudier, Sweden, 2012

www.makadambok.se

TRONS VISUALISERING

DALBY KYRKAS VÄSTPARTI UNDER ÄLDRE MEDELTID

Ing-Marie Nilsson

Under äldre medeltid var Dalby ett betydelsefullt kyrkligt centrum i Skåne. Under en kort period på 1060-talet var orten biskopssäte, och på platsen fanns även en klosterkommunitet som någon gång i början av 1100-talet framträdde som en augustinkorherrestiftelse.¹ Platsens betydelse framgår även av Heliga korskyrkans arkitektur, inte minst den stora förändring av västpartiet som byggnaden genomgick under 1100-talet. Resultatet av ombyggnaden blev den ståtliga tornanläggning som ännu i dag kan beskådas, om än i något nedtonad form. Det är detta komplicerade och svårtolkade byggnadsverk som står i centrum i denna studie. Hur användes det? Vilka symboliska betydelser kan knytas till det, och vilka konsekvenser fick ombyggnaden? Detta är frågor som denna artikel söker att belysa.

1. Erik Cinthio, "Benediktiner, augustiner och korherrar", *Skånska kloster*, Kristianstad 1989, s. 19–45 (s. 22f), Stephan Borghammar, "Augustinerna i Dalby", *Dalby kyrka. Om en plats i historien*, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 92–103.

Den äldsta kyrkan

Byggandet av den första stenkyrkan på platsen inleddes i mitten av 1000-talet. Denna anläggning hade basilikal planform med ett relativt brett, förhöjt mittskepp och smalare, lägre sidoskepp. Sidoskeppen skiljdes från mittskeppet genom arkader, som bars upp av kvadratiske pelare. Kyrkorummet lystes upp av rundbågiga fönster i mittskeppets klerestorium. Av ursprungliga portaler återstår numera endast den mellan det södra sidoskeppet och det senare tillbyggda vapenhuset. Denna portal har en anspråkslös utformning, där det enda dekorelementet är en profilerad konsol som bär upp ett slätt tympanonfält. Med all sannolikhet har det funnits en korresponderande ingång i det norra sidoskeppet. En ingång har även funnits i korets nordmur, men den torde ha murats igen senast i samband med korets valvslagning.²

2. Sten G. A. Anjou, *Heliga Korsets kyrka i Dalby samt de äldsta kyrkorna i Lund, Roskilde och Odense. Undersökningar till 1000-talets arkitekturhistoria*, Göteborg 1930, s. 39f; id., *Redogörelse för undersökningsarbete vid Dalby kyrka* (opubl. rapport), Landsantikvarien, Lund, 1920, s. 14; Vilhelm Lorenzen, *De danske Klostres Bygningshistorie*, bd 9: *De danske Augustinerklostres Bygningshistorie*, København 1928, s. 113.

Stora delar av denna äldsta kyrka har gått förlorade till följd av bränder och rivningar, och i dag återstår endast ungefär hälften av mittskeppet och något mer av det södra sidoskeppet. Arkeologiska undersökningar har emellertid bidragit med kunskap om kyrkans tidigare utformning.³ Det har till exempel kunnat fastställas att basilikakyrkans kor har haft samma bredd som mittskeppet, samt att det troligen varit rakt avslutat.⁴ Korets golv har legat på samma nivå som långhuset.⁵ Korgränsen tycks ha ägnats särskild arkitektonisk omsorg, och triumfbågens insida har artikulerats med engagerade halvkolonner. Endast den attiska basen av halvkolonnen på den norra sidan har påvisats arkeologiskt, men sannolikt har det funnits en korresponderande halvkolonn på den södra sidan.⁶ Sten Anjou har varit inne på tanken att de, tillsammans med ett

3. Theodor Wählin gjorde vissa utgrävningar vid Dalby kyrka under 1900-talets första decennier, men den mest omfattande undersökningen utfördes hösten 1919. Huvudansvaret innehades av Sigurd Curman och Otto Rydbeck, men själva fältarbetet leddes av Isidor Zetterberg. Sedan Zetterberg fått lämna grävningen på grund av sjukdom, övertogs ledningen i fält av Sten Anjou. Anjou författade även undersökningsrapporten, och resultaten från utgrävningarna låg till grund för hans år 1930 framlagda doktorsavhandling.

4. Anjou, *Redogörelse*, s. 7ff (Landsantikvarien, Lund); id., *Heliga Korsets kyrka*, s. 25ff; Otto Rydbeck, *Den äldsta kristna konsten i Skåne. Lund och Dalby*, Lund 1920, s. 15f; Isidor Zetterberg, "Dalby biskopskyrkas anläggning och grundplan", *Tidskrift för konstvetenskap* 5:1 (1920), s. 18–30 (s. 18, 25); Lorenzen, *De danske Augustinerklostres Bygningshistorie*, s. 111f. Rikard Holmberg anser emellertid att absid inte kan uteslutas: Rikard Holmberg, *Den skånska Öresundskustens medeltid*, Bonn & Lund 1977, s. 54; id., *Kyrkobyggnad, kult och samhälle. Landskyrkan i Lunds forna ärkestift genom tiderna*, Stockholm 1990, s. 13.

5. Lorenzen, *De danske Augustinerklostres Bygningshistorie*, s. 112; Anjou, *Heliga Korsets kyrka*, s. 46.

6. Anjou, *Redogörelse*, s. 16 (Landsantikvarien, Lund); id., "Kyrkorna i Lund och Dalby. Nya studier", *Konsthistoriska sällskapets publikation* 1924, s. 96; id., *Heliga Korsets kyrka*, s. 44f; Zetterberg, "Dalby biskopskyrkas anläggning", s. 18, 25.

par hypotetiska fristående kolonner i triumfbågen, kan ha bildat en kolonnställning som avgränsat koret, men han har senare avfärdat denna idé.⁷ Maria Cinthio har nyligen framlagt en teori om att altaret kan ha artikulerats genom ett ciborium med fyra fristående pelare.⁸

Nischkolonnen

En omdiskuterad aspekt av den äldsta kyrkan är den kolonn som står infälld i en nisch i den västligaste av de ännu bevarade fristående mittskeppspelarna på den södra sidan. Jämfört med övriga mittskeppspelare har den ett mer rektangulärt tvärsnitt, förmodligen för att kompensera för den potentiella försvagning av murverket som kolonnen innebar. Den inmurade kolonnen har ett jämnt, cylindriskt skaft, och står på en fyrsidig plint med attisk bas utan hörnblad. Den huvudsakliga utsmyckningen finns på kapitälet, som är försett med en dubbel rad med bladkransar. Bladen har en karaktäristisk utformning med en tydligt markerad mittnerv. Plattan ovanför kapitälet har ett enkelt T-format ornament. Att kapitälet i fråga har nära motsvarigheter i Tyskland uppmärksammades tidigt, och torde knappast kunna betvivlas.⁹

Gerda Boëthius väckte år 1930 tanken att kolonnen

7. Anjou, "Kyrkorna i Lund och Dalby", s. 96; *Heliga Korsets kyrka*, s. 46f.

8. Maria Cinthio, "Nya gamla fynd", *Dalby kyrka. Om en plats i historien*, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 34.

9. T.ex. Friedrich Seesselberg, *Die Früh-Mittelalterliche Kunst der germanischen Völker. Unter besonderer Berücksichtigung der Skandinavischen Baukunst in ethnologisch-antropologischer Begründung*, Berlin 1897, s. 95f; Zetterberg, "Dalby biskopskyrkas anläggning", s. 28; Francis Beckett, *Danmarks Kunst. Første del: Oldtiden og den ældre Middelalder*, København 1924, s. 54; Otto Rydbeck, "Dalby heligkorskyrkas förhall och dess restaurering", *Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundets i Lund årsberättelse* 1940–41, s. 212–233 (s. 214); Holmberg, *Den skånska Öresundskustens medeltid*, s. 61; Mereth Lindgren, "Stenarkitekturen", *Signums svenska konsthistoria. Den romanska konsten*, Lund 1995, s. 62.

inte stått som en solitär, utan haft en pendang i den numera förstörda norra mittskeppsarkaden.¹⁰ Idén fick empiriskt stöd ett par år senare när ett starkt vitt-rat, men mycket snarlikt, kapital framkom i Äspö på skånska sydkusten. Monica Rydbeck har på ett övertygande sätt kunnat härleda föremålets ursprung till Dalby.¹¹ Det finns således mycket som tyder på att två av mittskeppspelarna i långhusets västra del haft infällda kolonner. Arrangemangets syfte är emellertid alltså ovisst. Boëthius argumenterade för att kolonnerna haft en arkitektonisk uppgift, nämligen att bära upp ett skrank som avgränsat kyrkans västparti.¹² Monica Rydbeck avfärdade denna tanke, och uppfattade i stället kolonnerna som utsmyckningsdetaljer som helt enkelt blivit över när byggnaden färdigställdes i en mer anspråkslös form än vad hon ansåg ursprungligen varit planerat.¹³ Rydbeck noterade emellertid att man på äldre fotografier kan se att det tidigare funnits en utskjutande kant ovanför kolonnen, möjligen en rest av en impost.¹⁴ Det är därför inte otänkbart att nischkolonnen kan ha haft samband med någon form av avbalkning. Med tanke på den förmodade impostens ringa dimensioner torde en sådan avbalkning i så fall snarare ha varit av trä än av sten.¹⁵

10. Gerda Boëthius, "Nya undersökningar till 1000-talets arkitekturhistoria i Norden", *Tidskrift för konsthistoria* 14 (1930), s. 70–76 (s. 73). Redan på 1890-talet gjorde emellertid Seesselberg en rekonstruktionsritning av kyrkan med nischkolonner på både syd- och nordsidorna (Seesselberg, s. 94).

11. Monica Rydbeck, "Ett nyfunnet 1000-talskapital och nischkolonnen i Dalby heligkorskyrka", *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum*, 1933, s. 1–11; ead., *Skånes stenmästare före 1200*, Lund 1936, s. 76f.

12. Boëthius, s. 72f.

13. M. Rydbeck, "Ett nyfunnet 1000-talskapital", s. 82f; ead., *Skånes stenmästare*, s. 77.

14. M. Rydbeck, "Ett nyfunnet 1000-talskapital", s. 79, 82.

15. Idén om ett träskrank mellan nischkolonnerna nämndes redan på 1930-talet av Ragnar Blomqvist: "Iakttagelser i Dalby

Nischkolonnen i sig har dock inte varit nödvändig i en sådan konstruktion, varför dess närvaro kräver en förklaring. Vilhelm Lorenzen, som inte kände till att den bevarade nischkolonnen sannolikt haft en motsvarighet på nordsidan, framkastade tanken att den kanske bara varit ett infall av byggmästaren, en eftergift åt en impuls att överraska.¹⁶ Anjou såg den i stället som en symbolisk framställning av byggnadens styrka och stabilitet, samt av kraften i de kulthandlingar som utfördes i kyrkan.¹⁷ Efterkommande forskare har överlag anammat och byggt vidare på denna symboliska tolkning. Frans Carlsson har till exempel uppfattat kolonnen som en symbolisk grundpelare.¹⁸ Den mest tongivande idén är att kolonnerna representerat Jakin och Boas,¹⁹ de två bronspelare som Salomo lät tillverka till templet i Jerusalem, och som placerades vid förhuset till långhuset.²⁰ Armin Tuulse har framfört en något annorlunda tolkning, där han hävdar att kolonnerna

kyrka under restaureringen 1936", *Tidskrift för konsthistoria* 19:4 (1936), s. 123–132 (s. 130).

16. Lorenzen, *De danske Augustinerklostres Bygningshistorie*, s. 112.

17. Anjou, *Heliga Korsets kyrka*, s. 43f.

18. Frans Carlsson, "Fortitudo i kyrkans grund – ett bidrag till diskussionen kring Lunds domkyrkas kryptskulpturer", *Fornvännen* 65 (1970), s. 210–226 (s. 225).

19. T.ex. Göran Axel-Nilsson, "Jakin och Boas i Lunds domkyrkas krypta", *Rig* 31 (1948), s. 97–130 (s. 122f); Holger Arbman, "Utsikt från Dalby. Resa genom skånskt tiohundratå", *Svenska Turistföreningens Årsskrift* 1949, s. 163–170 (s. 166); Erik Cinthio, "Kyrkorummet – funktion och utsmyckning", Evald Gustafsson & Erik Cinthio, *Skånsk lantkyrka från medeltiden*, Malmö 1968, s. 67–133 (s. 95); Sten Anjou, *Heligkorskyrkan i Dalby*, 7. uppl., Stockholm 1980, s. 9; Siegrun Fernlund, *Kyrkor i Skåne. En kulturhistoria*, Lund 1980, s. 14; Lindgren, s. 62; Anders Andrén, "Det förlorade paradiset – att söka efter jaktmarker i det medeltida Danmark och Sverige", *Ale* 1999:2, s. 16–30 (s. 24); Stephan Borgehammar, "Ett Jerusalem i Skåne", *Dalby kyrka. Om en plats i historien*, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 64–76 (s. 68).

20. 1 Kung. 7:15ff; 2 Krön. 3:15ff; Jer. 52:20ff.

Fig. 1. Anjous teckning av basilikans mittskepp illustrerar tydligt den ursprungliga byggnadens öst-västliga axel (efter Anjou, *Heliga Korssets kyrka*, s. 39).

kan ha hänsyftat på Uppenbarelsebokens beskrivning av det himmelska Jerusalem (Upp. 21).²¹ Eftersom pelare inte specifikt nämns i detta sammanhang, finner jag emellertid denna tolkning mindre sannolik. Min bedömning är att nischkolonnerna, likt Jakin och Boas i Jerusalems tempel, artikulerat en övergång mellan två sakrala rum.²² Om funktionen varit att i kyrkorummet särskilja mellan olika nivåer av helighet, är det tänkbart att gränsen också kan ha utvisats genom någon form av fysisk barriär.

I ett utvidgat rumsligt perspektiv kan långhusets nischkolonner även jämföras med de engagerade halvkolonnerna i triumfbågen. Båda har utgjort hållpunk-

21. Armin Tuulse, *Romansk konst i Norden*, Stockholm 1968, s. 22.

22. Jfr liknande tolkning hos Stephan Borgehammar, *Ett baptisterium i Dalby? Historisk hypotes och pastoral möjlighet* (manus från installationsföreläsning, 17 oktober 2008).

ter som brutit av den uttalade öst-västliga rytm som mittskeppets kraftfulla pelararkader med ovanförliggande rader av klerestoriefönster skapat i kyrkan. Kyrkans öst-västliga axel är inte särskilt framträdande i dagens stympade byggnad, men den bör ha varit tydlig i den ursprungliga, mera långsträckta anläggningen (fig. 1). 1000-talets kyrka torde inte ha präglats av något överflöd av stensulptur, snarast av motsatsen. Detta innebär att både nischkolonnerna och halvkolonnerna i triumfbågen bör ha utmärkt sig genom sin artikulering. Kolonnerna bromsade upp blickens rörelse mot öster, och gav besökaren vägledning om var han eller hon själv borde stanna upp. Jag vill därför hävda att dessa arkitekturelement artikulerat olika rumsliga zoner i kyrkan. Att dessa zoner varit av olika karaktär synliggörs också av kolonnernas olikartade utformningar; långhusets kolonn är infälld i murverket, medan triumfbågens kolonn springer fram ur detsamma.

Basilikans västparti

Vilken utbredning den äldsta kyrkan haft i väster, och hur västpartiet varit utformat är frågor som ännu inte kan sägas vara klarlagda. Vi vet med säkerhet att långhuset sträckt sig åtminstone en arkad längre västerut än vad som nu är fallet. Det kunde beläggas vid en undersökning 1919, då man i en murklack i mittskeppets sydvästligaste del kunde påvisa rester av en pelare med en begynnande arkadbåge på västsidan.²³ I äldre forskning har den äldsta stenkyrkans västdel oftast rekonstruerats med en enkel rak västvägg,²⁴ men vid arkeologiska undersökningar har det framkommit murrester

23. Anjou, *Redogörelse*, s. 5f (Landsantikvarien, Lund); id., *Heliga Korssets kyrka*, s. 23; Zetterberg, "Dalby biskopskyrkas anläggning", s. 28f; O. Rydbeck, "Dalby heligkorskyrkas förhall", s. 228; id., *Den äldsta kristna konsten*, s. 16.

24. Beckett, s. 53; Lorenzen, *De danske Augustinerklostres Bygningshistorie*, s. 112, T. VII; Anjou, *Heliga Korssets kyrka*, s. 47.

på både de norra och södra sidorna av förhallen.²⁵ Detta kan indikera att också den äldsta kyrkan haft någon form av utbyggnad i väster. Även om detta inte är några helt nya tankar,²⁶ har de lyfts fram i ett par aktuella studier. Lone Mogensen har tänkt sig att basilikakyrkan avslutats med en bred, tvärställd förhall, ett så kallat narthex.²⁷ Georg Welin har i stället argumenterat för en byggnad med en tvärrektangulär grundplan med framskjutande mittparti, samt en ursprunglig krypta, i vilken delar av den nuvarande förhallen ingått.²⁸

I den nuvarande förhallens nordöstra hörn finns en brunn som kan ha hört till den äldre basilikakyrkan. Brunnen har satts i samband med en avrinningsränna söder om förhallen, som påträffades i samband med arkeologiska undersökningar 1965–66. Rännan löpte i riktning mot förhallens sydvästra del, och stratigrafien visade att den genomskar murverk som var äldre än den nuvarande förhallen.²⁹ Det har därför diskuterats om brunnen verkligen har tillhört den ursprungliga anläggningen, eller om den har tillkommit senare.³⁰ Argumentationen kring rännan bygger emellertid på flera antaganden. Att rännan är sekundär i förhållande till det äldsta murverket betyder inte att brunnen också måste vara det. Rännan kan ha tillkommit i ett senare skede. Det är också värt att notera att

Otto Rydbeck inte nämner någon ränna bland de konstruktioner som han undersökte i samband med en golvomläggning i förhallen 1941, trots att han omtalar bland annat bastanta sträckmurar som förenar kolonnbaserna med yttermurarna, och en stenistgrav i orubbat läge i förhallens sydvästra hörn.³¹ Vi kan därför inte ta för givet att rännan verkligen fortsatt in i förhallen, och om den gjort det, vet vi inte vart den tar vägen. Rännan tycks visserligen löpa ungefär i riktning mot brunnen, men man kan även tänka sig att den varit avsedd som avvattningsränna för dopfunten. Rännan utgör därför inte något hållbart argument *mot* att brunnen skulle vara primär. Med detta sagt måste det emellertid framhållas att argumenten *för* att den är det heller inte är särskilt starka. Det är emellertid svårt att se hur man i ett senare skede skulle kunna gräva en brunn mitt i ett område så kringränt av grundmurar som brunnen i förhallen tycks vara. Och om man gjort det, är det i mitt tycke anmärkningsvärt att man valt att placera anläggningen så att den delvis varit i vägen för inte mindre än två av förhallens ingångar. I nuvarande kunskapsläge anser jag därför den mest rimliga tolkningen vara att förhallen byggts omkring en befintlig brunn.³²

Om brunnen funnits med från början är det rimligt att anta att den fyllt en viktig roll. Att den kan ha haft doprelaterade funktioner har tidigare föreslagits,³³ och jag ser detta som en mycket plausibel tolkning. En

25. Anjou, *Heliga Korsets kyrka*, s. 30f, 34; Karin Andersson, *Rapport över arkeologiska undersökningar väster om Dalby kyrka i Skåne*, 1963, 1965–66, 1970, s. 24, 28 (LUHM); Erik Cinthio, "Dalby kungsgård. Medeltidsarkeologien som historisk vetenskap", *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Årsbok*, 1983, s. 89–100.

26. Jfr t.ex. Anjou, *Heligkorskyrkan*, 7. uppl., s. 7.

27. Lone Mogensen, "Den berömda platsen", *Dalby kyrka. Om en plats i historien*, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 38–47.

28. Georg Welin, "Kungarnas Dalby och biskop Egino", *Ale* 2010:2, s. 1–23 (s. 3ff).

29. K. Andersson, *Rapport över arkeologiska undersökningar*, s. 24, 28 (LUHM); Cinthio, "Dalby kungsgård".

30. Mogensen, "Den berömda platsen", s. 45.

31. O. Rydbeck, "Dalby heligkorskyrkas förhall", s. 225ff.

32. Jfr t.ex. tolkning av Stephan Borgehammar, "Ett Jerusalem", s. 70.

33. T.ex. Boëthius, s. 73f; Blomqvist, "Iakttagelser", s. 130; Erik Lundberg, *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400*, Stockholm 1940, s. 214; Borgehammar, *Ett baptisterium*; id., "Ett Jerusalem", s. 70; Maria Cinthio, "Om Egino och hans tid", *Dalby kyrka. Om en plats i historien*, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 48–53 (s. 52).

hypotes är därför att kyrkans västparti fungerat som ett särskilt doprum. Det är möjligt att nischkolonnerna kan ha syftat till att avgränsa ett sådant rum mot öster.³⁴

Västpartiets omgestaltning

Basilikans västra del genomgick under 1100-talets förra hälft eller mitt en genomgripande ombyggnad.³⁵ Inspirationen har med största sannolikhet hämtats från arkitektoniska förebilder i Tyskland,³⁶ men det närmaste släktskapet har byggnaden haft med Lunds domkyrka.³⁷ Hela eller delar av det gamla västpartiet revs, och lämnade plats åt en större kvadratisk tornbyggnad med försänkt bottenvåning och mindre kvadratiske sidotorn på nord- och sydsidorna.³⁸ Det finns emellertid

34. Detta har t.ex. föreslagits av Boëthius, s. 73f; Blomqvist, "Iakttagelser", s. 130; Borgehammar, *Ett baptisterium*; id., "Ett Jerusalem", s. 70.

35. Lorenzen, *De danske Augustinerklostres Bygningshistorie*, s. 119; Anjou, *Heliga Korsets kyrka*, s. 68, 77; id., *Heligkorskyrkan*, 7. uppl., s. 9; M. Rydbeck, *Skånes stenmästare*, s. 88, 94; O. Rydbeck, "Dalby heligkorskyrkas förhall", s. 216; Torkel Eriksson, "Medeltiden", *Konsten i Sverige*, bd 1: *Från forntid till 1800*, Stockholm 1988, s. 170; Ann Catherine Bonnier, Göran Hägg & Ingrid Sjöström, *Svenska kyrkor. En historisk reseguide*, Stockholm 2008, s. 33. Tuulse daterar västverket till 1100-talets andra hälft: Armin Tuulse, "Der Kirchturm in Skandinavien als Symbol und Wehrbau", *Kirche und Gesellschaft im Ostseeraum und im Norden vor der Mitte des 13. Jahrhunderts*, red. Sven Ekdahl, Visby 1969, s. 171–187 (s. 176f); id., *Romansk konst*, s. 81.

36. William Anderson, "Dalby – en clunaciensisk förhållsbyggnad i Skåne", *Tidskrift för konsthvetenskap* 9:4 (1924–25), s. 112–121 (s. 112); id., *Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn*, Lund 1926, s. 14ff; M. Rydbeck, *Skånes stenmästare*, s. 88f; Lundberg, *Byggnadskonsten*, s. 252f.; Tuulse, *Romansk konst*, s. 26.

37. T.ex. Beckett, s. 89f; Lorenzen, *De danske Augustinerklostres Bygningshistorie*, s. 116ff; Lundberg, *Byggnadskonsten*, s. 252f; Tuulse, *Romansk konst*, s. 26; Eriksson, s. 170; Lindgren, s. 62.

38. Anjou, *Redogörelse*, s. 17f (Landsantikvarien, Lund); id., *Heliga Korsets kyrka*, s. 51ff; id., *Heligkorskyrkan*, 7. uppl., s. 9f;

vissa oklarheter beträffande dessa sidotorn. Det är exempelvis endast på sydsidan som tydliga grundmurar kunnat beläggas. Området i norr har blivit hårt åtgånget av senare byggnationsåtgärder, och här har endast ett par fragmentariska murar kunnat påvisas. Murresterna har emellertid på båda sidor bedömts ligga i förband med mittbyggnaden, något som indikerar samtidighet.³⁹ Även om västanläggningen planerats med sidotorn, är det inte säkert att de blivit färdigbyggda, något som också Anjou framhållit i sina tidigare alster.⁴⁰ Senare lutar han mer åt tanken att tornen byggts upp, men rasat eller nedrivits på ett tidigt stadium, redan omkring år 1200.⁴¹ Som argument för att sidotornen byggts upp till åtminstone två våningars höjd har ett par sekundärt insatta stödpelare på mittbyggnadens insida anförts. Pelarna, som haft som syfte att bära upp en stödbåge i byggnadens andra våning, är försedda med stenhuggarmärken som Otto Rydbeck daterat till omkring år 1145, utifrån jämförelser med liknande märken i Lunds domkyrka.⁴² Av denna anledning ansåg Anjou att stödmurarna i Dalby borde ha tillkom-

Beckett, s. 54, 89; Anderson, "Dalby", s. 112; id., *Skånes romanska landskyrkor*, s. 14f; Lorenzen, *De danske Augustinerklostres Bygningshistorie*, s. 114ff, 123f; Blomqvist, "Iakttagelser", s. 128; M. Rydbeck, *Skånes stenmästare*, s. 75, 94f; Lundberg, *Byggnadskonsten*, s. 252; O. Rydbeck, "Dalby heligkorskyrkas förhall", s. 216; Tuulse, "Der Kirchturm", s. 176; id., *Romansk konst*, s. 26; Henrik Jacobsen, *Romanske vesttårne, deres indretning og funktion. Vesttårne før 1300 i det middelalderlige Danmark øst for Storebælt*, Stockholm 1993, s. 125; Lindgren, s. 62; Bonnier et al., *Svenska kyrkor*, s. 33.

39. Anjou, *Redogörelse*, s. 17f (Landsantikvarien, Lund); id., *Heliga Korsets kyrka*, s. 51ff.

40. Jfr även Erik Lundberg, "Dalby kyrkas förhall. Några iakttagelser", *Fornvännen* 40 (1945), s. 154–159; Eriksson, s. 154f.

41. Anjou, *Redogörelse*, s. 23f (Landsantikvarien, Lund); "Kyrkorna i Lund och Dalby", s. 97; id., *Heliga Korsets kyrka*, s. 70f.

42. Otto Rydbeck, *Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria*, Lund/Leipzig 1915, s. 35; id., *Den äldsta kristna konsten*, s. 19.

mit under 1100-talets mitt eller sista decennier, och haft som syfte att förstärka sidotornen.⁴³ Erik Cinthio har emellertid omdaterat stenhuggarmärkena till mitten av 1200-talet, vilket innebär att pelarnas tillkomsttid förskjuts omkring hundra år framåt i tiden. Detta gör det långt mera sannolikt att stödpelarna hört samman med det ännu bevarade, reducerade tornbygget.⁴⁴ Att sidotornen tidigt försvunnit ur bilden antyds också av att en stenistgrav anlagts ovanpå det södra sidotornets östra grundmur.⁴⁵ Vid utgrävningar har flera liknande, tidigmedeltida stenistgravar påträffats i området direkt söder om kyrkan. Det senare tillbyggda vapenhuset har skadat gravens östra delar, men det finns ingen anledning att se den som något annat än en anläggning från äldre medeltid. Om det södra sidotornet uppförts, bör det alltså inte ha existerat under någon längre tid.

Portaler och fönster

Murarna i tornets bottenvåning har ursprungligen genombrutits av dörröppningar i samtliga väderstreck. I rummets östra del fanns tidigare portaler på nord- och sydsidorna. Nordportalen har möjligen murats igen redan under medeltiden, eftersom igensättningen

skett med tuktade, större stenar samt överst tegel av medeltida utseende. Även sydportalen har varit igenmurad, men nischen var åtminstone på 1800-talet försedd med ett fönster.⁴⁶ De båda dörrnischerna är tämligen djupa, och det är därför inte helt förvånande att de i äldre forskning ibland uppfattats som altarnischer.⁴⁷ Från början kan portalerna ha varit tänkta att kommunicera med sidotornen, men sedan de försvunnit ur bilden, har de sannolikt lett ut i det fria. Under hög- och senmedeltiden låg det klosterbyggnader direkt norr om kyrkan, och det är möjligt att nordportalen satts igen för att värna om klausuren. Tillträde till rummet utifrån torde alltså primärt ha förmedlats via sydportalen.

På tornets västsida finns ytterligare en portal. Den är på utsidan försedd med skulptural utsmyckning som dessvärre är hårt vittrad. Portalen flankeras av halvkolonner på attisk bas med skulpterade kapitälband (fig. 2–3). På det överliggande tympanonfältet avbildas en människa med långt hår och lång klädnad som bryter upp käkarna på ett fyrfota rovdjur (fig. 4). Motivet har genomgående, och sannolikt helt riktigt, tolkats som Simsons kamp med lejonet från Timna (Dom 14:5ff),⁴⁸ ett motiv som för övrigt också återfinns på tympanonfältet i nordportalen i Lunds domkyrka. Det observerades tidigt att portalen förefaller ha rubbats eller inmurats senare.⁴⁹ Erik Cinthio har framställt en hypotes

43. Anjou, *Redogörelse*, s. 22ff (Landsantikvarien, Lund); id., *Heliga Korsets kyrka*, s. 70ff. Otto Rydbeck har senare kritiserat Anjous senareläggning av dateringen: Otto Rydbeck, ”De äldsta stenkyrkorna i Sydskandinavien. En granskning”, *Tidskrift för konvetenskap* 15 (1931), s. 4–62 (s. 50ff).

44. Erik Cinthio, ”Dalby kyrkas stiftare och donatorer. En spekulativ bildtolkning”, *Från romanik till nygotik. Studier i kyrklig konst och arkitektur tillägnade Evald Gustafsson*, red. Marian Ullén, Stockholm 1992, s. 1–10 (s. 7f); id., ”Talande tecken och en kämpande ärkebiskop”, *Amico amici. Gad Rausing den 19 maj 1997*, red. Jonas Ellerström, Lund 1997, s. 139–149; id., ”Kungarnas Dalby”, *Dalby kyrka. Om en plats i historien*, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 84–88 (s. 88); jfr även id., *Lunds domkyrka under romansk tid*, Lund 1957, s. 82ff.

45. Anjou, *Redogörelse*, s. 49 (Landsantikvarien, Lund); id., *Heliga Korsets kyrka*, s. 71.

46. Nils Henrik Sjöborg, *Samlingar för Nordens fornälskare. Tredje tomen*, Stockholm 1830, pl. 45.

47. Carl Georg Brunius, *Skånes konsthistoria för medeltiden*, Lund 1850, s. 57; Seesselberg, s. 94.

48. T.ex. Brunius, s. 57; O. Rydbeck, *Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria*, s. 229f; Beckett, s. 90; Lorenzen, *De danske Augustinerklostres Bygningshistorie*, s. 116; Anjou, *Heliga Korsets kyrka*, s. 67ff; id., *Heligkorskyrkan*, 7. uppl., s. 12; Lundberg, *Byggnadskonsten*, s. 253; Tuulse, *Romansk konst*, s. 26; Borgehammar, *Ett baptisterium*; id., ”Ett Jerusalem”, s. 71f.

49. Anjou, *Redogörelse*, s. 18f (Landsantikvarien, Lund); id.,

Fig. 2. Kapitälbandet på västportalens norra sida.

Fig. 3. Kapitälbandet på västportalens södra sida.

Fig. 4. Tympanonfältet över västportalen: Simsons kamp med lejonet (Domarboken 14:5ff.).

Samtliga: foto Stephan Borgehammar, 2007.

om att portalen från början haft sin plats i våningen direkt ovanför, där spår av en igensatt ingång kunnat iakttas.⁵⁰ Studerar man murverket finner man en tydlig skarv mellan portalens yttre delar (halvkolonnerna och den yttre portalomfattningen) och den inre dörr-omfattningen, vilken inkluderar tympanonfältet. Den senare måste därför, enligt mitt förmenande, höra till den ursprungliga byggnadsfasen, medan sidokolonnerna och portalens yttre delar kan ha tillfogats senare.

Tornets bottenvåning har kommunicerat med långhuset genom dubbla portaler i västväggen. På 1880-talet var båda sidoportaler igensatta, medan mittnischen var genombruten och inrymde en trappa som fungerade som uppgång till långhuset.⁵¹ Den norra portalen var tillmurad redan på 1820-talet,⁵² men den södra förslöts först under 1800-talets senare del.⁵³ Båda sidoportaler återupptogs vid restaureringen 1936,

Heliga Korsets kyrka, s. 62ff; Lorenzen, *De danske Augustinerklostres Bygningshistorie*, s. 116.

50. Erik Cinthio har gjort gällande att denna portal ursprungligen stått i förbindelse med en samtida stenbyggnad väster om kyrkan genom en svalgång, och att den fungerat som en privat ingång till tornets andra våning. Enligt honom har portalen sannolikt flyttats när svalgången raserades vid mitten av 1100-talet: Cinthio, "Dalby kungsgård".

51. Julius Benthley Löffler, *Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder*, Kjøbenhavn 1883, s. 28.

52. Sjöborg, pl. 45, fig. 147; Johan Åkerman, *Försök till beskrifning öfwer Hellestads pastorat*, Lund 1828, s. 133 (ny utg., Dalby 1981, s. 84).

53. Anjou, *Heliga Korsets kyrka*, s. 60.

men mittnischen återställdes först på 1930-talet.⁵⁴ I rummets västra del finns spår av ursprungliga fönsteröppningar i nord- och sydmurarna. Fönstrens västliga placering måste ses i förbindelse med de planerade sidotornen, som, om de uppförts, skulle ha blockerat tornrummets östra delar.

Väggbänkar, brunn och altarnisch

I rummets västra del finns ca 0,5 m höga och 0,25 m breda avsatser i yttermurarna.⁵⁵ Dessa avsatser bör kunna uppfattas som väggfasta sittbänkar, ett väl belagt fenomen i romanska kyrkobyggnader. Ett mycket likartat arrangemang kan iaktas i Lunds domkyrkas krypta, där de återfinns utmed samtliga fria väggytor. En ytterligare likhet med Lunds domkyrkas krypta är att även Dalby kyrkas förhall är försedd med en brunn. Denna brunn innehåller ännu klart vatten, men vattenståndet var högre före den dränering som gjordes 1936.⁵⁶ Brunnskaret är ungefär 1,0–1,10 m i diameter och består av enkelt tillhuggna sandstenshällar helt utan utsmyckning sånär som på en 3–4 cm bred fals som löper längs mynningsrandens insida. Liknande falsar har konstateras på åtskilliga romanska dopfuntar, och det är möjligt att den kan ha haft samband med någon form av lock eller insats.⁵⁷

I rummets östvägg finns nu en nisch med ett altare, men detta är ett rekonstruerat arrangemang. Under andra hälften av 1800-talet genombröts nischen, och en trappa som förband tornrummet med långhuset inrättades. Trappan avlägsnades först i samband med

bottenvåningens restaurering 1936, då också en ny fondvägg uppmurades.⁵⁸ Enligt en beskrivning från 1828 skall nischen vid denna tid ha innehållit ”en mur så hög och bred, som ett wanligt altare, hwartill den ock såsom inrättad mot öster lärer wara brukad”.⁵⁹ I forskningen har nischen i princip undantagslöst gått under benämningen altarnisch.⁶⁰ Även om detta får ses som den mest sannolika tolkningen, är de faktiska beläggen svaga,⁶¹ och andra användningsområden är, åtminstone i teorin, tänkbara.⁶²

Valv och kolonner

Bottenvåningen täcks av nio ribblösa kryssvalv som vilar på fyra kraftiga, fristående kolonner och åtta engagerade halvkolonner utmed de fyra sidoväggarna.

58. O. Rydbeck, ”Dalby heligkorskyrkas förhall”, s. 222f, 232f.

59. Åkerman, s. 133f (ny utg. 1981, s. 84).

60. T.ex. Brunius, s. 57; Löffler, s. 28; Andreas Lindblom, ”En gammalromansk torn typ från Östergötland”, *Fornvännen* 3 (1908), s. 178–200 (s. 193); Anderson, ”Dalby”, s. 113f; id., *Skånes romanska landskyrkor*, s. 15; Lorenzen, *De danske Augustinerklostres Byggningshistorie*, s. 122; Lundberg, *Byggnadskonsten*, s. 253; O. Rydbeck, ”Dalby heligkorskyrkas förhall”, s. 222f, 232f; Tuulse, *Romansk konst*, s. 26.

61. Tolkningen som altarnisch har även motiverats genom konsthistoriska paralleller till andra monument, t.ex. Askeby kyrka i Östergötland: Lindblom, s. 193, 196; Erik Lundberg, ”Östergötlands romanska landskyrkor. Försök till gruppering”, *Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening* 1927–28, s. 33; id., ”Sigtunakyrkorna och Norge”, *Fornvännen* 30 (1935), s. 219–236 (s. 234f); id., *Byggnadskonsten*, s. 214; Tuulse, *Romansk konst*, s. 44; Gunnar Redelius, *Kyrkobygge och kungamakt i Östergötland*, Stockholm 1972, s. 18; Holmberg, *Kyrkobyggnad*, s. 32; Lindgren, s. 58. Skillnaderna mellan dessa monument är dock betydande, och det kan knappast förutsättas att västpartierna varit inrättade på samma sätt.

62. Nischen kan exempelvis ha inrymt någon form av sittplats eller tronstol i förgängligt material. Den kan också ha fungerat som uppställningsplats för ett relikskrin, även om det får anses som mest sannolikt att ett sådant varit placerat på ett altare.

54. O. Rydbeck, ”Dalby heligkorskyrkas förhall”, s. 223f.

55. Det nuvarande golvet tillkom vid en restaurering 1940–41, men det ursprungliga tycks ha legat ungefär i höjd med detta: ibid., s. 224ff.

56. Ibid., s. 225.

57. Lars Tynell, *Skånes medeltida dopfuntar*, Stockholm 1913–21, s. 153f, E. Cinthio, ”Om Eginö”, s. 52.

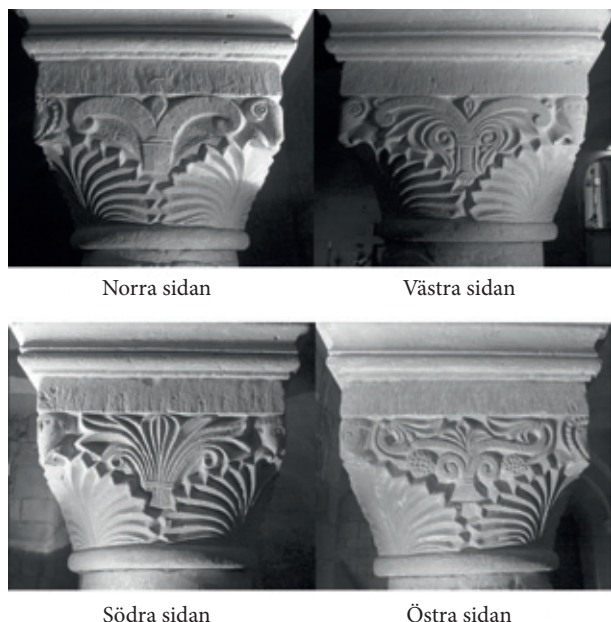

Fig. 5 a–d. Olika sidor av den sydöstra mittkolonnens kapitäl.
Foto Ing-Marie Nilsson, april 2010.

Halvkolonnerna har ensartad utformning med attiska baser, släta kolonnskäft och tärningsformade kapitäl. De fyra mittkolonnerna är mer artikulerade och sinsemellan olika. Den nordvästra kolonnen är den som mest påminner om sidoväggarnas halvkolonner. Denna kolonn har attisk bas med hörnblad i samtliga hörn, och ett slätt skäft som kröns av ett tärningskapitäl. Kapitälens släta sidofält begränsas av enkla bågformiga tagglinjer. Den nordöstra kolonnen står på en attisk bas med dåligt bevarade hörnornament på två motstående sidor, där det nordöstra torde kunna uppfattas som ett djurhuvud.⁶³ Kolonnskäftet är räfflat och kröns

63. Seesselberg har återgett det som ett fågelhuvud medan Anjou i stället uppfattat det som ett vädurshuvud: Seesselberg, s. 52, fig. 183c; Anjou, *Heliga Korssets kyrka*, s. 59f.

av ett enkelt tärningskapitäl. Gesimsen är framträdande, och artikuleras av fyrdubbla rader med kubiska droppar. Mest skulptural utsmyckning har ägnats den sydvästra mittkolonnen. Basen utgörs av två bredvid varandra liggande lejon. Det ena har huvudet riktat mot västportalen, och det andra håller det i ett uppåtvridet läge. Båda lejonerna har öppna gap med utsträckta tungor och tydligt markerade manar. Svansarna löper mellan benen, och de hjärtformade svanstipparna vilar på ryggen. Lejonen bär upp ett fyrkopplat kolonnskäft, där två av kolonnerna är kannelerade och två är släta. Kapitålet är dekorerat med akantusblad och dubbla tvågrenade volutornament på varje sida.

Den sydöstra mittkolonnen är kanske den mest intressanta ur ikonografisk synpunkt. Kolonnen har en enkel attisk bas med hörnblad, ett slätt skäft samt ett kapitäl med figurativ utsmyckning. Denna består huvudsakligen av växtornamentik, men sidofälten är sinsemellan olika. På den norra sidan återges en enkel, tvågrenad volut. På kapitälens västsida har denna volut förgrenats, genom att ytterligare blad och virvelformer tillkommit. På den södra sidan har bladelementen tagit över, medan virvelornamenten finns kvar i fältets nedre del. Ornamentiken på denna sida påminner närmast om en kärve med bladliknande strån. På den östra sidan återfinns såväl bladornament som voluter och spiraler, och dessutom ett extra element som sannolikt bör förstås som vindruvsklasar. Växtornamentiken framstår alltså som enklast på den norra sidan, och går sedan mot allt mer utvecklade former när man rör sig runt föremålet motsols, för att kulminera i den rikaste formrepertoaren på den östra sidan. Kapitålet skulle i detta avseende kunna tolkas som en illustration av idén om livsträdet som gror, växer till och till sist bär frukt (fig. 5).

Kapitålet är också försett med fyra inbördes olika hörnfigurer. Att djuret i det nordvästra hörnet är en vädur framgår tydligt av de krumböjda hornen. I det

sydvästra hörnet avbildas en manlig gestalt i mustasch och pipskägg, som bär sitt kortklippta hår bortstrucket från ansiktet. Även i det sydöstra hörnet visas en mänsklig figur, denna gång en gestalt med tydlig pannlugg och långt hår i nacken. Ansiktets undre del är skadad, men några tecken på skägg kan inte iakttagas. Figuren har ibland uppfattats som en kvinna,⁶⁴ men jag vill hävda att det snarare bör röra sig om en yngling eller ett barn. Den fjärde sidan är den mest enigmatiska. Här avbildas en oval omgiven av två rundade former, där den inre är veckad. Förmodligen skall dessa omslutande former tolkas som en gloria. Eventuellt kan tendenser till anletsdrag anas, men detta är osäkert. Anjou har tolkat bilden som en ängel,⁶⁵ och även om detta kan tyckas långsöktt, indikerar strålglansen att vi bör ha att göra med någon form av representation av det heliga.

I den mån hörnfigurerna har tolkats, har de gjort det var för sig. Jag anser däremot att de tillsammans skulle kunna läsas som en illustration av en biblisk berättelse, nämligen den om Isaks offer (1 Mos. 22:1–19). Som en prövning av sin trofasthet fick Abraham av Gud befallningen att gå upp på ett berg, och där offra sin ende son Isak. När han visat att hade för avsikt att göra vad som krävdes av honom, intervenerade i sista stund Herrens ängel med en vädur som offerdjur i stället för sonen. Som belöning lovade ängeln att Abrahams ätt skulle bli talrik, segerrik och lovprisad. Mannen på kapitälet i kort hår och pipskägg skulle då kunna tolkas som Abraham, figuren med långt hår och pannlugg som Isak, väduren som sig själv och den strålomgärdade ovalen som Guds ängel. Denna ikonografiska läsning knyter även an till kapitälets växtornamentik. Som nämnts finns den rikaste utsmyckningen på kapitälets östra sida, den som flankeras av figurerna som tolkats som

Isak och ängeln. Det var genom Isak som Guds löfte om en talrik ätt kom att förverkligas. Liksom ornamentiken här frodas och bär frukt, kom Abrahams ätt att blomstra genom sonen Isak. Isaks offer är inte något okänt tema i skånsk romansk stensulptur. Det återges exempelvis på ett tympanon i Källs Nöbbelövs rivna medeltidskyrka (nu på Lunds universitets historiska museum). Här avbildas i förkortad form hela scenen med Abraham med höjt svärd, Isak som bockar sig över brännaltaret, samt ängeln och väduren.⁶⁶

Utsmyckningen och rummet

Bottenvåningens fyra mittkolonner är inbördes olika, men kan ändå sägas kommunicera med varandra på olika sätt. Ser man till kolonnernas baser och skaft är den diagonala korrespondensen mest märkbar. De sydöstra och nordvästra kolonnerna påminner om varandra i det att båda har attiska baser med hörnblad och släta kolonniskaft. Hos de nordöstra och sydvästra kolonnerna är skillnaderna större, men båda har helt eller delvis kannelerade skaft och djurfigurer har inkorporerats i basen. Ser man till kapitälerna är likheterna störst mellan kolonnerna på de norra respektive södra sidorna. På den norra sidan har båda kolonnerna tärningskapitäl. Kapitälerna är likartade men det östra får, på grund av sin elaborerade gesims, ses som det mer arbetade av de två. På den södra sidan går samma tvågrenade volutornament igen på båda kapitälerna. Även här kan en progression i kapitälens elaborering från väster till öster förnimmas. Kolonnerna på den södra sidan har också mer skulptural utsmyckning än kolonnerna på den norra sidan. Att sydsidan getts företräde kan också anas på andra ställen i rummet.

64. Anjou, *Heliga Korsets kyrka*, s. 58.

65. Ibid., s. 58.

66. Stenhuggaren, enligt Monica Rydbeck's attribuering Tove stenmästare, har också för tydlighetens skull försett scenen med en inskrift om vilka gestalterna är: M. Rydbeck, *Skånes stenmätare*, s. 313f.

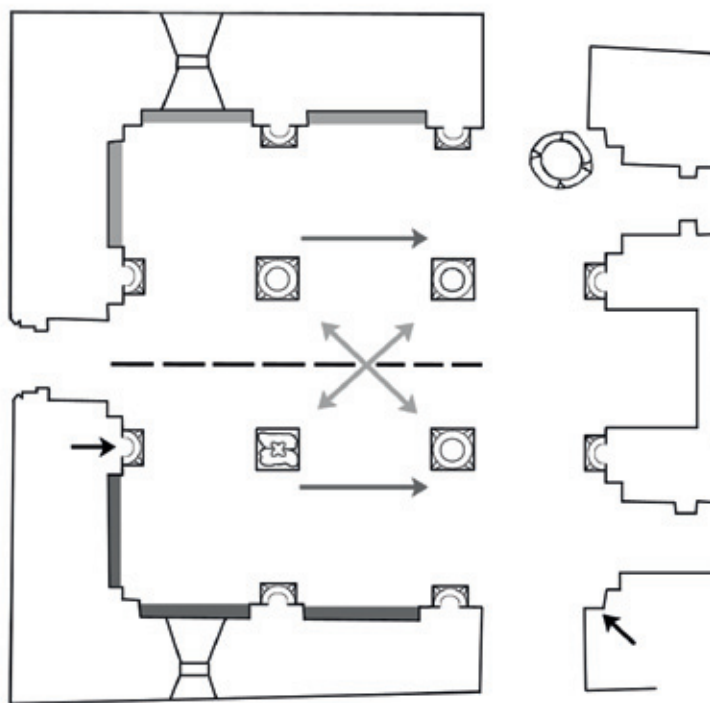

Fig. 6. Den skulpturala utsmyckningen samverkar på olika sätt med rummet. Hos mittkolonnerna kan en diagonal korrespondens anas när det gäller kolonnernas baser och skaft (ljusgrå pilar), medan en öst-västlig progression kan märkas när det gäller kapitälens artikulering (mörkgrå pilar). Det finns också en nord-sydlig skillnad som yttrar sig genom olika nivåer av skulptural utsmyckning (svart streckad linje). Väggbänkarna i söder omges av dekor på båda sidorna medan de i norr endast har dekor på den ena sidan. Svarta pilar visar platser med påbörjad byggnadsutsmyckning.

Exempelvis är de fält som inramar väggbänkarna på den södra sidan utsmyckade på båda sidorna, medan de på den norra sidan endast har dekor på den ena. På ett par ställen i den södra delen av rummet finns även spår efter byggnadsutsmyckning som påbörjats men inte fullföljts (fig. 6).

Dopfunten

I Dalby bevaras en stor, välhuggen dopfunt, vars kvalitet uppmärksammades redan av tidiga skribenter, som annars sällan lät sig imponeras av katolska lämningar.⁶⁷ Flera forskare har påtalat stilmässiga likheter mellan dopfunten och utsmyckningen i förhallen.⁶⁸ Det har därför av en del förmodats att dopfunten ursprungligen haft sin plats i detta rum,⁶⁹ en hypotes som jag finner sannolik. Johnny Roosval har attribuerat funten till en mästare som på grundval av de bysantinska influenser som kan förnimmas i hans verk fått anonymnamnet Byzantios. Samme mästare har även ansetts vara verksam i Lunds domkyrka.⁷⁰ Denna attribuering av dopfunten har på det hela taget vunnit acceptans.⁷¹ Arbetet brukar dateras till 1100-talets

67. T.ex. Carl von Linné, *Carl Linnæi Skånska Resa på Höga Öfwerhetens Befallning Förrättad År 1749*, Stockholm 1751, s. 166; Sjöborg, s. 161; Åkerman, s. 116f (ny utg. 1981, s. 74f).

68. T.ex. Anjou, *Heliga Korssets kyrka*, s. 69; M. Rydbeck, *Skånes stenmästare*, s. 89ff; O. Rydbeck, "Dalby heligkorskyrkas förhall", s. 217ff; Lundberg, *Byggnadskonsten*, s. 253; id., "Dalby kyrkas förhall", s. 186.

69. Anjou, *Heliga Korssets kyrka*, s. 69; Tuulse, *Romansk konst*, s. 26; Borgehammar, "Ett Jerusalem", s. 73.

70. Johnny Roosval, "Byzantios eller en gotländsk stenmästare på 1100-talet", *Fornvännen* 11 (1916), s. 220–237 (s. 226ff); id., *Die Steinmeister Gottlands. Eine Geschichte der führenden Taufsteinwerkstätte des schwedischen Mittelalters, ihrer Voraussetzungen und Begleit-Erscheinungen*, Stockholm 1918, s. 104ff.

71. Beckett, s. 239; O. Rydbeck, "De äldsta kända byggmästarna i Skåne", *Tidskrift för konstvetenskap* 11 (1927), s. 15–38 (s.

mitt, vilket innebär att det tillhör det äldsta skiktet av dopfuntar i Skåne (fig. 7).⁷²

Dopfuntens ikonografi

Dalbyfunten består av en cylindrisk, figurdekorerad cuppa som står på en attisk bas med fyra hörnfigurer (jfr fig. 8). På skålens ena sida visas en större berättande scen som utan tvivel kan tolkas som Jesu dop. Huvudfiguren (Jesus) har korsgloria och avbildas frontalt i bildens mitt. Han står till hälften nedsänkt i vatten, och ovanifrån sänker sig en fågel från himlen, symboliserande den helige Andes närvaro. Bredvid Jesus står en man iförd pälsklädnad, långt hår och skägg, med all sannolikhet Johannes Döparen. Han håller huvudet på sned, vänt mot betraktaren, och visar med händerna mot Jesus, scenens verkliga centralgestalt, som enligt Bibeln skulle döpa med helig ande där Johannes endast döpt med vatten.⁷³ På Jesu vänstra sida väntar en bevingad änglagestalt med en torkduk. Denna figur är av mer komplementär karaktär, men ger symmetri i bilden och understryker aktens helighet. Under dopfuntens mynningsrand finns en inskrift i latinska versaler:

Iam res declarat, quid quondam significarat
In cruce productus Christi de vulnere fluctus

20f); Anjou, *Heliga Korsets kyrka*, s. 69; M. Rydbeck, *Skånes stenmästare*, s. 89ff (med vissa reservationer); ead., "Senromansk absiddekor i Fjelie kyrka anpassad efter gotiska målningar", *Fornvännen* 44 (1949), s. 81–102 (s. 82); Lundberg, "Dalby kyrkas förhall", s. 158; Tuulse, *Romansk konst*, s. 84 (med vissa reservationer); Fernlund, s. 18; Jan Svanberg, "Stenskulpturen", *Signums svenska konsthistoria. Den romanska konsten*, Lund 1995, s. 182f; Erik Cinthio, "Dopfunten i Dalby", *Minnen från Lund och Dalby*, red. Lone Mogensen, Lund 2006, s. 114; Bonnier *et al.*, *Svenska kyrkor*, s. 32ff. Jfr Lena Liepes artikel i denna bok.

72. Roosval, "Byzantios", s. 228; M. Rydbeck, *Skånes stenmästare*, s. 94; *Medeltidens bildvärld*, <http://medeltidbild.historiska.se/medeltidbild/visa/foremal.asp?objektid=900507F1>.

73. Matt. 3:11ff; Mark. 1:6ff; Luk. 3:16; Joh. 1:29ff.

Fig. 7. Dopfunten i Dalby. Foto Ing-Marie Nilsson, mars 2010.

vilket i översättning lyder:

Här är den verklighet, som fordom blev bebådad
När på korset en ström ur Kristi sår framvällde.⁷⁴

Inskriften är alltså ett förtydligande av dopsakramentets djupare innebörd. Liksom Kristus vid sitt dop

74. Stephan Borgehammar, brev 24 september 2010. Översättningen återger originalets hexameter men inte rimmen.

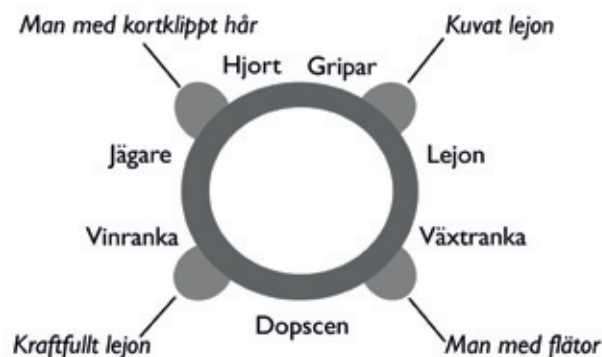

Fig. 8. Principskiss över bildframställningarna på Dalbyfunten.

nedsteg i floden Jordan, nedstiger människan genom sitt dop i livets flod, den flod som utgår från Kristi sidosår. Medaljongerna på ömse sidor om denna scen visar olika former av växtrankor. Den närmast Johannes Döparen bär druvliknande klasar, och bör därför vara en vinranka, medan den på sidan närmast ängeln snarare torde få uppfattas som en representation av livsträdet.⁷⁵ Båda dessa motiv anspelar på tematiken kring Kristi blod som mänsklighetens livgivare (fig. 8).

De övriga fyra medaljongerna innehåller alla djurfigurer. Den närmast livsträdet visar ett djur som påminner om ett lejon, men med horn på huvudet.⁷⁶ Medaljongen bortom denna visar två motstående, gripliknande djur; bevingade fyrfotavarelser med fågelhuvud och pälsbeklädd kropp. Hybriddjurens dubbla natur kan utgöra en symbolisk påminnelse om Kristi dubbla natur som sann Gud och sann människa.⁷⁷ Medaljong-

erna på dopfuntens andra sida anknyter till varandra. Närmast vinrankan ses en man i knälång, veckad klädnad och konstfullt ordnad frisy. Med den ena handen för han ett horn till munnen, och med den andra håller han i en kopplad hund. Figuren har, sannolikt helt riktigt, tolkats som en jägare.⁷⁸ Både mannen och hunden rör sig i riktning mot figuren i nästa medaljong, ett hornförsedd hjortdjur som betar av en trädliknande ranka. Hjortjakt ingår som ett centralt element i flera helgonlegender som S:t Eustachius-, S:t Hubertus- och S:t Egidiuslegenderna, men motivet kan också uppfattas mer generellt som människans jakt på frälsning. I Eustachius- och Hubertuslegenderna bär hjorten oftast ett kors mellan hornen, något som den i Dalby saknar.⁷⁹ Om dopfuntsbilderna syftar på en specifik historia, framstår alltså Egidiuslegenden som det mest troliga alternativet. Enligt helgonberättelsen levde Egidius som eremit i skogen, där han livnärde sig av bland annat mjölken från en tam hind. När kungens jägare förföljde hjorten men i stället skadesköt Egidius, erhöll denne som kompensation ett kloster. Även om man skall vara försiktig med att koppla samman ikonografi och kult, är det inte otänkbart att S:t Egidius kan ha varit ett helgon som uppmärksammats i Dalby. Liksom legendens kloster var även klosteranläggningen i Dalby gynnad från kungligt håll. Egidiuskulten var etablerad i sydvästra Skåne under förra delen av 1100-talet. Det södra sidoaltaret i Lunds domkyrkas krypta, en anläggning som ofta betraktats som ett systermonument till

78. T.ex. Tynell, s. 96; Fernlund, s. 18; Svanberg, s. 158; *Medeltidens bildvärld*.

79. Eustachius- och Hubertuslegenderna sammanblandas ofta. Eustachius ingick bland de senmedeltida 14 nödhjälparna, men avbildas redan under äldre medeltid. Hubertuskulten var i huvudsak en senmedeltida företeelse och var också mindre utbredd i medeltidens Danmark: Niels-Knud Liebgott, *Hellige mænd og kvinder*, Højbjerg 1982, s. 75, 163, 168.

75. T.ex. Fernlund, s. 18; *Medeltidens bildvärld*.

76. Figuren har av Lars Tynell tolkats som en enhörning: Tynell, s. 95.

77. Maria Cinthio, "Dopfunten", *Dalby kyrka. Om en plats i historien*, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 83.

förhallen i Dalby, invigdes år 1131 åt S:t Egidius och S:t Blasius.⁸⁰ En tredje aspekt som kan förbinda Egidiuslegenden med Dalby är själva jaktmotivet. Anders Andrén har nämligen på ett övertygande sätt argumenterat för att Dalby hage, det skogs- och naturområde som ligger halvannan kilometer nordväst om Dalby kloster, under äldre medeltid använts som jaktpark.⁸¹

På dopfontens bas finns fyra skulpterade hörnfigurer, två lejonhuvuden och två mänskliga huvuden. Figurerna är diametralt motsatta, vilket innebär att från vilket håll funten än betraktas, ser man en mänskliga och ett lejon. Även om gestalterna hänger samman parvis, har de sinsemellan helt olika karaktär. Det ena lejonet avbildas med öppen mun och stora, vassa tänder, och ger på det hela taget ett kraftfullt intryck. Det andra djuret har stängd mun och utsträckt tunga. Vidare omges de mandelformade ögonen av radiella streck, som med lite fantasi möjligen skulle kunna tolkas som tårar. Hur man än ser på saken, kan det enligt mitt förmenande inte råda någon tvekan om att detta är ett beskedligt och kuvat lejon. Motsvarande symmetri kan iaktas hos människan. Den ene mannen har håret ordnat i långa, kraftiga hårskruvar. Munnen har, under den mustaschprydda överläppen, formats i ett brett leende med utsträckt tunga. Mannen på motsatt sida har i stället kortklippt, småkrusigt hår. Även han har mustasch, men munnen är stängd och mungiporna är neddragna, och figuren ger på det hela taget ett modfällt intryck. Men hänsyn till hårets olika utformning och anknytningen till lejonet, vill jag tolka mansfiguren som två aspekter av Simson. Gestalten med det långa, tjocka hårsvallet visar den kraftfulle Simson, Guds utvalde nasir, medan gestalten med det kortklippta håret visar den Simson som till följd av sin synd med Delila

förlorat sitt långa hår och med det sina extraordinära krafter.⁸² Genom kampen mot lejonet är Simson också en prefiguration för Kristus som övervinner döden.⁸³ Lejonet är en symbol med många betydelser. Det kan ses som ett komplement till Simson-figuren, men kan även syfta på Kristus som lejonet av Juda.⁸⁴ Som baspartiet nu är vänt i förhållande till cuppan, flankerar det kraftfulla lejonet och mannen med flätorna den ovanförliggande dopsenen. Om denna placering också varit den ursprungliga,⁸⁵ kan basens hörnbilder ses som en förstärkning av dopsenen idémässiga innehåll, samtidigt som de förmedlar en progression i funtens ikonografiska läsning. Framsidans hörnfigurer är mäktiga eftersom de är uppfyllda av Guds nåd, medan bilderna på motstående sida är kraftlösa eftersom de är kvar i synden.

Ikonografi och rumsligt sammanhang

Om dopfonten har varit avsedd att stå i tornets bottenvåning, finns det enligt mitt förmenande inte särskilt många tänkbara placeringar. I romanska kyrkor i Sydskandinavien har dopfonten vanligen anbringats centralt i långhusets västra del. För Dalbys vidkommande skulle det innebära att funten bör ha stått i utrymmet mellan de fyra fristående mittkolonnerna. Utifrån denna premis kan man gå steget vidare och överväga

82. Dom. 16:4ff.

83. O. Rydbeck, *Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria*, s. 226f; Folke Nordström, *Mediaeval Baptismal Fonts. An Iconographical Study*, Umeå 1984, s. 55f; Lise Gotfredsen & Hans Jørgen Frederiksen, *Troens billeder. Romansk kunst i Danmark*, Herning 1993, s. 130ff; Borgehammar, "Ett Jerusalem", s. 71f; id., *Ett baptisterium*.

84. Upp. 5:5.

85. Dopfonten består av två separata delar, cuppan och basen. Cuppans nuvarande inpassning i basen är mycket god, men det kan inte uteslutas att skålen kan ha placerats även i andra lägen.

80. Thomas Rydén, *Domkyrkan i Lund*, Malmö 1995, s. 53.

81. Andrén, "Det förlorade paradiset".

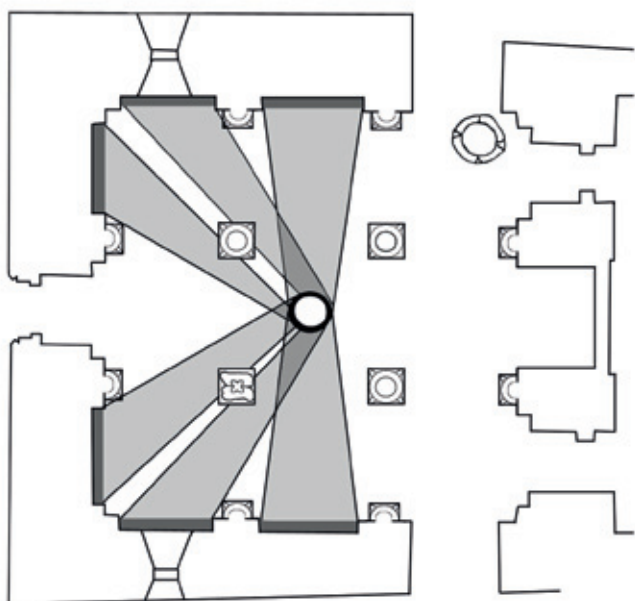

Fig. 9. Om dopfunten varit placerad mitt emellan de fristående kolonnerna har den tämligen väl kunnat överblickas från de väggfasta bänkarna i rummets västra del.

funtens ikonografi relaterat till föremålets placering i rummet. Cuppans dekor består av två typer av framställningar: en större scen som utgör funtens huvudmotiv, och sex figurmedaljonger av mer komplementär karaktär. Det mest troliga är att huvudscenen varit riktad mot öster, och alltså stått vänd mot det altare som förmodligen funnits i östväggens mittnisch. På så sätt har detta viktiga motiv också kunnat betraktas av människor som passerat mellan portalerna i rummets östra del, till exempel i samband med processioner.

De delar av dopfunten som utsmyckats med figurmedaljonger har i så fall riktat sig åt norr, väster och söder. Från de östligaste väggbänkarna har en betraktare haft fri utsikt fram till funten, men från övriga

platser har mittkolonnerna i varierande utsträckning inverkat på sikten (fig. 9). Som tidigare nämnts kan en skillnad mellan förhallens nord- och sydsidor anas, i det att sydsidan tycks ha ägnats något större skulptural omsorg. Det är tänkbart att denna rumsliga skillnad kan ha haft samband med en social differentiering mellan människor, men om denna grundats på kön, ålder eller samhällslig status är svårt att avgöra, och skillnaderna skulle även kunna ses mot bakgrund av en religiös symbolik. Förutsatt att dopfunten haft den föreslagna placeringen följer att jaktmotivet skulle vetta åt rummets sydvästra hörn. Om anläggningen väster om kyrkan använts som kungsgård, och denna varit förknippad med kunglig nöjesjakt i Dalby hage, framstår dopfuntens jaktscen som särskilt välfunnen. Jakt var ett aristokratiskt tidsfördriv, och ur religiöst perspektiv kan jakten ha framstått som en passande metafor för människans strävan efter det gudomliga. Kanske har rent av bänkarna i förhallens sydvästra hörn varit avsedda för kungens följeslagare eller jägare?

Förhallens funktioner

Tornets bottenvåning har genom tiderna gått under olika benämningar. På 1700- och 1800-talen kallades den Krafts-kyrka, och senare oftare krypta.⁸⁶ Benämningen förhall, som nu är den som oftast används,⁸⁷ lanserades

86. Linné och Åkerman använder benämningen Krafts-kyrka (Linné, s. 166; Åkerman, s. 131ff [ny utg. 1981. s. 83ff]), Sjöborg växlar mellan begreppen Krafts-kyrka och krypta (Sjöborg, s. 161). Ordet krypta används ibland av Brunius, Lindblom och Zetterberg (Brunius, s. 57ff; Lindblom; Zetterberg, "Dalby biskopskyrkas anläggning", s. 29). Ordet "kraftkyrka" är en ombildning av ordet kryptkyrka: SAOB, spalt K2623, tillgänglig: <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>.

87. T.ex. Anjou, *Redogörelse* (Landsantikvarien, Lund); id., "Kyrkorna i Lund och Dalby"; id., *Heliga Korssets kyrka*; id., *Heligskyrkan*; Zetterberg, "Dalby biskopskyrkas anläggning", s.

av J. B. Løffler på 1880-talet. Han ansåg att beteckningen krypta var felaktig då han trodde att rummet från början legat i nivå med, eller till och med varit något högre än, den omgivande marken. Senare utgrävningar har emellertid kunnat visa att rummet redan från början varit delvis försänkt.⁸⁸ William Anderson ville i högre grad betona rummets liturgiska funktioner och introducerade därför benämningen förkyrka, en term som även använts av andra forskare.⁸⁹ Jag har i denna framställning valt att använda begreppet förhall, eftersom detta framstår som den mest etablerade, och den mest neutrala, benämningen. Vilka funktioner kan förhallen då ha haft?

Krypta och gravrum

En krypta är ett grav- eller kultrum i en kyrka som helt eller delvis legat under mark. I romanska kyrkobyggnader kunde det också tjäna som förvaringsrum för helgonrelikier. Erik Cinthio har argumenterat för teorin att förhallen i Dalby varit avsedd att användas som krypta. Han förmodar att kyrkan först i början av 1100-talet kommit i besittning av den korsrelik som gett kyrkan dess namn.⁹⁰ Den stora ombyggnaden av västpartiet

kan då ha motiverats av en önskan att skapa ett rum värdigt en sådan dyrbar relik.

Att det också skett vanliga gravläggningar i förhallen kunde beläggas vid en restaurering 1941, då delar av golvet undersöktes. I rummets sydvästra hörn påträffades en skelettgrav i en stenkista med smalare huvudnisch. Stenkistan låg an mot en av förhallens grundmurar, och det faktum att både kistan och skelettets nedre extremitetsben låg i ordning, indikerar att graven måste ha anlagts efter det att denna del av förhallen färdigställdes.⁹¹ Att gravar har anlagts under golven i romanska torn är ett välbekant fenomen, och att också förhallen i Dalby utnyttjats på detta sätt är inte särskilt förvånande.⁹² Under nyare tid var det vanligt att tornens bottenvåningar inrättades som privata gravkammare för ståndspersoner, och så har även skett i Dalby. År 1828 var rummets nordvästra hörn avskärmat som gravkammare för personer som avlidit på 1600- och 1700-talen, men gravkammaren togs bort senast vid mitten av 1800-talet.⁹³

18; Beckett; O. Rydbeck, "De äldsta", s. 21; id., "Dalby heligkorskyrkas förhall"; Lundberg, "Sigtunakyrkorna", s. 235; id., "Dalby kyrkas förhall"; Blomqvist, "Iakttagelser"; M. Rydbeck, *Skånes stenmästare*, s. 88ff; Tuulse, *Romansk konst*; Bonnier et al., *Svenska kyrkor*; Mogensén, "Den berömda platsen"; Borgehammar, "Ett Jerusalem".

88. Løffler, s. 27; Anjou, *Redogörelse*, s. 19 (Landsantikvarien, Lund).

89. Anderson, "Dalby", s. 112f; id., *Skånes romanska landskyrkor*, s. 14ff; Lorenzen, *De danske Augustinerklostres Bygningshistorie*, s. 122f; M. Rydbeck, *Skånes stenmästare*, s. 88ff; O. Rydbeck, "Dalby heligkorskyrkas förhall", s. 220f. Erik Lundberg har använt benämningen dopkyrka: Lundberg, *Byggnadskonsten*, s. 214, 253.

90. Erik Cinthio har gjort gällande att Dalby kyrka från början kan ha varit helgad åt S:t Mauritius: Cinthio, "Dalby kyrkas

stiftare och donatorer", s. 7ff; id., "Kungarnas Dalby", s. 86. Jfr Anna Minara Ciardis artikel i denna bok.

91. O. Rydbeck, "Dalby heligkorskyrkas förhall", s. 226ff. Skelettet tycks ha tillhört en yngre, vuxen, manlig individ. Georg Welin, "Kungarnas Dalby", s. 9, har föreslagit att graven kan ha tillhört Harald Hen, en tolkning som dock knappast låter sig varken bevisas eller motbevisas. Jfr Welins artikel i denna bok, fig. 8.

92. Kristina Krüger har studerat cluniacensiska västverksbyggnader på kontinenten och hävdar att de primärt bör förknippas med begravingar och förböner för de döda: Kristina Krüger, *Die romanischen Westbauten in Burgund und Cluny. Untersuchungen zur Funktion einer Bauform*, Berlin 2003, s. 204ff, 289ff).

93. Åkerman, s. 132f (ny utg. 1981, s. 83f). Enligt Sjöborg var även det sydvästra hörnet av förhallen avskärmat: Sjöborg, s. 161, även pl. 45, fig. 147.

Kyrka eller kapell

Grundläggande för tolkningen av förhallen som förkyrka är att östnischen verkligen använts som altarium.⁹⁴ Ett annat drag som Anderson framhållit som viktigt när det gäller byggnadens liturgiska användning är rummets många portaler. Dessa ingångar kan ha använts för kyrkliga processioner som lett från långhuset, genom förhallen och upp på andra våningen.⁹⁵ Att förhallen planerats med tanke på en utvecklad processionsliturgi är enligt mitt förmenande en rimlig tanke, och portalerna kan ha använts för processioner även om sidotornen inte skulle ha uppförts som planerat. Även den rumsliga dispositionen med ett förmodat altare i öster och portaler i norr, söder och väster, kan tala för tolkningen av förhallen som kyrkorum. I rummets västra del fanns stenbänkar utmed väggarna, och dopfunten kan, som nämnts, ha varit placerad i rummets mitt. Allt detta är drag som känns igen från samtidens romanska sockenkyrkor, men som i Dalby replikerats i förminskad skala. Förhallen skulle alltså mycket väl kunna uppfattas som en liten kyrka, inrymd uti en större.

Det finns en tradition, belagd på 1700-talet, att Dalby skulle ha haft både en klosterkyrka och en "Bondekyrka".⁹⁶ Traditionen stärks möjligen av en skriftlig uppgift från år 1388, som berättar om den stora brand som då drabbade Dalby. Av dokumentet framgår att detta år "brann hela Dalby kloster ner, hela sockenkyrkan och den mellersta delen av klosterkyrkan samt två

94. Om dopfunten varit placerad i förhallen kan den även ha utnyttjats som piscina, något som skulle kunna stärka tolkningen av förhallen som kultrum. På ena sidan av basen (den sida som nu är vänd mot väggen) finns nämligen ett fyrsidigt håll som står i förbindelse med avrinningskanalen i dopfunten.

95. Anderson, "Dalby", s. 118; id., *Skånes romanska landskyrkor*, s. 15f.

96. Zetterberg, "Dalby biskopskyrkas anläggning", s. 21f; Anjou, *Heliga Korssets kyrka*, s. 77f.

tredjedelar av byn Dalby".⁹⁷ Texten skiljer alltså mellan sockenkyrkan och klosterkyrkan, men om det rört sig om två separata byggnader eller om olika delar av klosterkyrkan, kan inte sägas vara utrett.⁹⁸ Zetterberg har hävdad att det varit fråga om två olika byggnader, medan Anjou gjort gällande att "sockenkyrkan" skall förstås som den del av klosterkyrkan som låg väster om lektoriemuren.⁹⁹ Detta utesluter emellertid inte att även förhallen kan ha fungerat som en kyrka eller ett kapell. På 1700-talet benämndes förhallen "Krafts-kyrka",¹⁰⁰ och även om rummet vid denna tid inte tycks ha haft några direkta liturgiska funktioner, är det möjligt att namnet återspeglar en äldre användning. Om förhallens nordportal satts igen på ett tidigt stadium kan detta vidare indikera att byggnaden i funktionellt hänseende varit skild från klosteranläggningen; möjligen ett tecken på att rummet varit avsett för lekmän snarare än klosterbröder.

Doprum

Den mest tongivande hypotesen angående förhallens ursprungliga användning är att den varit avsedd som doprum,¹⁰¹ och det är också den hypotes som jag här

97. SRD, bd 6 (1786), s. 535. Översättning i E. Cinthio, "Benediktiner, augustiner och korherrar", s. 26.

98. Frågan diskuteras även av Maria Cinthio & Lone Mogensén, "Bondekyrkan och församlingen", *Dalby kyrka. Om en plats i historien*, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 107. Jfr Mattias Karlssons artikel i denna bok.

99. Zetterberg, "Dalby biskopskyrkas anläggning", s. 21f; Anjou, *Heliga Korssets kyrka*, s. 19f.

100. Linné, s.166; Åkerman, 131ff (ny utg. 1981, s. 83ff). På Linnés tid var rummet uppställningsplats för gamla inventarier.

101. T.ex. Lindblom, s. 196; Anjou, "Kyrkorna i Lund och Dalby", s. 97; id., *Heliga Korssets kyrka*, s. 69; Anderson, "Dalby", s. 118; Lundberg, *Östergötlands romanska*, s. 33; id., *Byggnadskonsten*, s. 214, 252f; Blomqvist, "Iakttagelser", s. 130; O. Rydbeck, "Dalby heligkorskyrkas förhall", s. 217; Jørgen Steen Jensen et al., "Kapel", KLN 8 (1963), sp. 246–255 (sp. 248); Tuulse, *Romansk*

argumenterat för. En indikation på detta är brunnen i rummets nordöstra hörn, vilken ofta uppfattats som en dopbrunn.¹⁰² Det finns även en parallellitet mellan förhallen i Dalby och Lunds domkyrkas krypta, i det att båda dessa anläggningar varit försedda med brunn. Att domkyrkokryptan kan ha använts för dop antyds också av att kryptans högaltare år 1123 invigdes till Johannes döparen.¹⁰³ Nyligen har Maria Cinthio och Lone Mogensen med utgångspunkt i en sigillstämpel från 1600-talet med motiv av Johannes döparen lagt fram en teori om att altaret i Dalby kyrkas förhall kan ha varit invigt åt Johannes Döparen.¹⁰⁴ Om brunnen funnits redan i den äldsta basilikakyrkan, skulle detta kunna indikera en funktionell kontinuitet där dophandlingar både i den äldsta kyrkan och i den ombyggda förhallen utförts i kyrkobyggnadens västra del.

Jerusalem i Dalby

1000-talets biskopskyrka i Dalby var av allt att döma en storslagen anläggning. På sin samtid har kyrkan imponerat både genom sin storlek och monumentalitet, och det nya byggnadsmaterialet sten. Den basilikala planformen och byggnadsdetaljernas romerska formspråk har framhävt byggnadens klassiska, antikiserande drag, men kyrkan har också haft symboliska dimensioner. Ett exempel på detta är nischkolonnen i kyrkans västparti. Kolonnen kan ha alluderat på kyrkans och trons styrka, men även på Salomos tempel-

bygge i Jerusalem. Under 1000-talet ökade intresset för, och pilgrimstrafiken till, Jerusalem, den heliga staden där Jesus levt och verkat.¹⁰⁵ I symboliskt hänseende kan kyrkobyggnaden alltså sägas ha anspelat både på Rom och på Jerusalem.

Med 1100-talets ombyggnad av västpartiet utvecklades och förnyades denna symbolik. Det monumentala, fyrsidiga byggnadsverket befordrade idén om kyrkan som en jordisk vision av den fulländade tempelstaden. Om en sådan tempelstad profeterade Hesekiel under israeliternas babyloniska fångenskap. När folket lämnat Babylon och återgått till den rätta läran skulle ett nytt tempel byggas i Jerusalem. Detta var en anläggning byggd i fyrkant med nio portar, tempelhus och förgårdar. Profeten beskriver också hur en källa bröt fram vid altaret och flöt under ena sidoväggen.¹⁰⁶ Denna fullkomliga, sakrala stadsplan återfinns också i Uppenbarelseboken. Enligt denna text var det nya Jerusalem en stad byggd i fyrkant, där dess längd var lika med dess bredd, och staden hade portar i alla väderstreck. Även i denna beskrivning omtalas en vattenström som utgick från Guds och Lammets tron.¹⁰⁷ Det är inte svårt att se paralleller mellan dessa beskrivningar av heliga städer och den kvadratiske förhållsbyggnaden i Dalby. Den kvadratiske grundplanen, de höga murarna, portarna i alla väderstreck samt närvaron av en vattenkälla är några av de element som förenar dem. Det nya västpartiet kan alltså ha gestaltat en jordisk vision av det himmelska Jerusalem.¹⁰⁸ Det gav också kyrkan en fäst-

konst, s. 26; Fernlund, s. 14; Lindgren, s. 62; Borgehammar, *Ett baptisterium*; id., "Ett Jerusalem", s. 70ff.

102. T.ex. O. Rydbeck, "De äldsta stenkyrkorna", s. 50; M. Rydbeck, *Skånes stenmästare*, s. 95; Lundberg, *Byggnadskonsten*, s. 214; Steen Jensen et al., s. 248; Anjou, *Heligkorskyrkan*, 7. uppl., s. 12; Fernlund, s. 14, 18; Cinthio, "Om Egino", s. 52.

103. Steen Jensen et al., s. 248; Rydén, *Domkyrkan i Lund*, s. 53.

104. Cinthio & Mogensen, s. 107.

105. Ing-Marie Nilsson, *Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor*, Lund 2009, s. 46ff; Borgehammar, "Ett Jerusalem", s. 64ff.

106. Hes. 40–48.

107. Upp. 21:12ff.

108. T.ex. Günther Bandmann, *Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger*, Berlin 1951, s. 90ff; Hugo Johannsen & Claus M. Smidt, *Danmarks arkitektur. Kirkens huse*, København 1981, s. 100ff; Holmberg, *Kyrkobyggnad*, s. 37ff.

ningsbetonad prägel, och kan därför även ha haft konnotationer av symboliskt försvar.¹⁰⁹ På samma sätt som de bibliska idealstäderna skyddades av höga murar, värnade västtornets höga murar om den jordiska kyrkan. Av en beskrivning från reformationstiden framgår det att Dalby kyrka haft en stor, cirkulär ljuskrona med torn, en typ av praktljuskrona som förekom i många av de kontinentala storkyrkorna på 1000- och 1100-talen. Att de uppfattats som bilder av det himmelska Jerusalem framgår både av medeltida utläggningar och av inskriften på Fredrik Barbarossas ljuskrona i Aachen.¹¹⁰ Dalbys ljuskrona kan därför ytterligare ha understrukt den jordiska kyrkans förbindelse med en himmelsk motsvarighet. Förutom Rom och Jerusalem kan alltså det romanska västtornet sägas framhålla en tredje symbolisk referens, nämligen det himmelska Jerusalem.¹¹¹

Förändringen av kyrkans västparti innebar att byggnadens planform blev mer komplex. Portaler, nischer, bänkar och kolonner bidrog till att skapa en sammansatt rumsbildning med många valörer. Arkitekturen bildade en värdig inramning åt de liturgiska handlingar som utfördes, och skänkte dem på så sätt en större symbolisk tyngd. Den graderade rumsbildningen har även haft sociala implikationer. Förmodligen har inte alla människor haft tillgång till västanläggningens alla rum. Det är heller inte troligt att människor, när de möttes i gemensamma utrymmen, kunnat ta plats i rummet på lika villkor. Ombyggnaden av västpartiet

kan därmed ha syftat till att upphöja och underbygga såväl andliga som världsliga hierarkier.

Jämfört med den äldre basilikakyrkan representerade 1100-talets förhall också något nytt när det gäller arkitektonisk och skulptural artikulation. Stenhuggeriarbetena visar på en hög nivå av teknisk skicklighet och stilsäkerhet, men man kan också ana ett annat förhållningssätt till gestaltning i bild. 1100-talets bilder berättar; de förklarar och synliggör religionens grundvalar och trossatser, och bidrar härigenom till att berika och förstärka den religiösa erfarenheten. Skillnaden kan belysas med dopkarets skiftande utformningar. Där brunnskarets stenhällar helt saknat dekorativ utsmyckning, har dopfunten ägnats exceptionell skulptural omsorg. Om de båda föremålen haft samma grundläggande funktion, är sakramentets inramning helt olika. Vid den romanska dopfunten upptogs inte enbart människor i den kristna församlingen, utan här förklarades även den kristna lärans djupaste innebörd. I den romanska kyrkan gavs församlingen en föraning om den himmelska existens som väntade de frälsta efter döden. I den timliga kyrkan återskapades den himmelska liturgin. Genom dopet gavs baptsanden tillträde till den jordiska kyrkan på samma sätt som den kristne efter döden fick tillträde till det nya Jerusalem. Kyrkan var därmed inte bara en vision av paradiset, utan också en lärobok i hur detta skulle vinnas.¹¹²

Författarens tack

Arbetet med artikeln har skett med benäget bistånd från Helgo Zettervalls fond.

109. Jfr Tuulse, "Der Kirchturm".

110. Sten Anjou, "En ljuskrona i Dalby Heligkorskyrka", *Fornvännen* 23 (1928), s. 366–371; M. Cinthio, "Nya gamla fynd", s. 33f.

111. Förhållar till romanska kyrkor på kontinenten har i samtiden ibland benämnts *paradisus*: Krüger, s. 290f.

112. Nilsson, *Mellan makten och himmelriket*, s. 49ff.